

TIJORAT BANKLARIDA DERIVATIV INSTRUMENTLAR YORDAMIDA VALYUTA
RISKLARINI KAMAYTIRISH YO‘LLARI (“KAPITALBANK” ATB MISOLIDA)

Saidov Dilmurod Abdukarim o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti.

dilmurod_saidoff@mail.ru<https://doi.org/10.5281/zenodo.16254703>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda valyuta risklarini boshqarish muammolari va ularni kamaytirish yo‘llari tahlil qilinadi. Xususan, derivativ moliyaviy instrumentlar – forvard, fyyuchers, svop va opsion shartnomalarining banklarning ochiq valyuta pozitsiyasiga ta’siri, ularning xavflarni kamaytirishdagi roli amaliy misollar asosida yoritiladi. “Kapitalbank” ATB faoliyati misolida derivativlar vositasida valyuta kursi o‘zgarishlaridan kelib chiqadigan zararni kamaytirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Xulosa qismida O‘zbekiston tijorat banklarida derivativlar bozorini yanada rivojlantirish va ularni risk-menejment tizimiga integratsiyalash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: valyuta riski, derivativ instrumentlar, hedjing, forvard shartnoma, fyyuchers shartnoma, svop bitimi, opsion, risklarni boshqarish, tijorat banklari, Kapitalbank ATB, ochiq valyuta pozitsiyasi, moliyaviy barqarorlik, kurs farqi, xavfni diversifikatsiya qilish.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklari faoliyati xalqaro moliyaviy oqimlar va valyuta bozoridagi o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq. Ayniqsa, so‘nggi yillarda valyuta kurslarining beqarorligi banklarning ochiq valyuta pozitsiyalarini xavf ostiga qo‘ymoqda, bu esa ularning moliyaviy barqarorligi va foydalilik ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli valyuta risklarini boshqarish tijorat banklari uchun strategik ahamiyat kasb etmoqda. An’anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda, zamonaviy moliyaviy bozorlarda keng qo‘llanilayotgan derivativ instrumentlar (forvard, fyyuchers, opsion, svop) banklar uchun valyuta risklarini hedjirlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu instrumentlar yordamida kelajakdagi valyuta kurslari oldindan belgilanishi, natijada kutilmagan kurs o‘zgarishlaridan himoyalanih imkoniyati hosil qilinadi.

Jahon moliyaviy bozorlarining globallashuvi, kapital harakatining liberallashuvi va transchegaraviy to‘lovlarning jadallashuvi sharoitida tijorat banklari faoliyati doimiy ravishda valyuta risklariga duch kelmoqda. Ayniqsa, valyuta kursining beqarorligi – ochiq valyuta pozitsiyasiga ega bo‘lgan banklar uchun moliyaviy xavf manbai hisoblanadi. Shu sababli, ushbu xavfni kamaytirish mexanizmlari orasida eng samarali usullardan biri – derivativ moliyaviy instrumentlardan foydalanish hisoblanadi. O‘zbekiston bank tizimida ham bu yo‘nalishda muayyan qadamlar tashlangan bo‘lib, “Kapitalbank” ATB misolida ayrim amaliyotlar kuzatilmoqda.

Valyuta riski – bu xorijiy valyutadagi aktiv yoki majburiyat qiymatining kurs o‘zgarishlari natijasida bank balansiga yoki foydasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimolidir. Tijorat banklarida valyuta risklari asosan quyidagi holatlarda yuzaga keladi:

Xorijiy valyutadagi kreditlar va depozitlar nisbatidagi nomutanosiblik;

Transchegaraviy bitimlar bo‘yicha kechiktirilgan to‘lovlar;

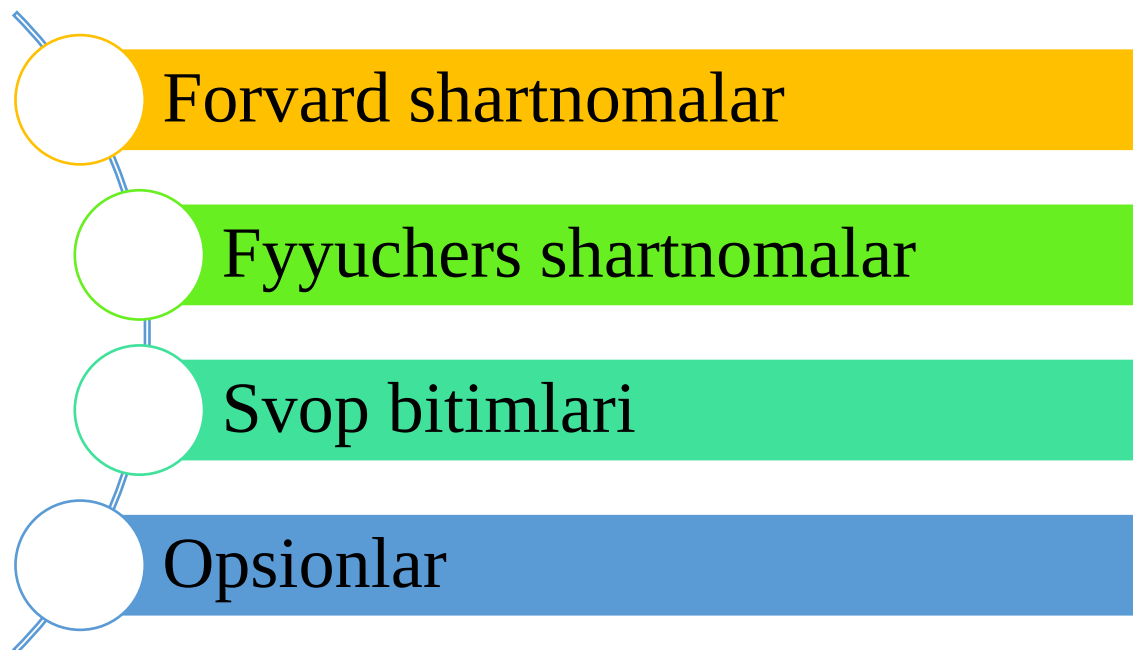
Valyutada denominatsiyalangan investitsiyalar;

Xalqaro moliyalashtirish manbalaridan olingan kreditlar.

Banklar bu kabi risklarga duch kelgan holatda ularning sof foydasi, kapital yetarliligi va likvidligi xavf ostida qoladi. Ayniqsa, keskin kurs o'zgarishlari davrida bu risklar muhim ahamiyat kasb etadi.

Derivativ instrumentlar – bu asosiy aktiv (valyuta, foiz stavkasi, indeks va boshqalar) qiymatiga bog'liq holda narxi shakllanadigan moliyaviy vositalardir. Ular banklar tomonidan riskni hedjirlash, ya'ni potentsial zararlarning oldini olish uchun qo'llaniladi.

Tijorat banklarida keng qo'llaniladigan asosiy derivativ turlari:

1-rasm. Tijorat banklarida valyuta risklarini kamaytirishda qo'llaniladigan asosiy derivativ moliyaviy instrumentlar turi

Manba: Muallif ishlanmasi.

Tijorat banklarida valyuta risklarini kamaytirishning eng samarali usullaridan biri bu – derivativ moliyaviy instrumentlardan foydalanishdir. Ular orqali banklar valyuta kursining o'zgarishidan kelib chiqadigan zararlarni minimallashtirishi mumkin. Eng ko'p qo'llaniladigan vositalardan biri bu forward shartnomalar bo'lib, unda tomonlar kelajakdagi aniq sanada valyutani oldindan belgilangan kursda sotib olish yoki sotish majburiyatini oladilar. Bu orqali kurs o'zgarishining moliyaviy ta'siri oldindan nazoratga olinadi.

Ikkinchi samarali vosita bu – fyyuchers shartnomalaridir. Ular forwardga o'xshash bo'lib, farqi shundaki, fyyucherslar standartlashtirilgan va birjalar orqali sotiladi. Bu esa ularni yanada likvid va shaffof qiladi. Ularning narxi real vaqtda shakllanadi va har kuni bozor narxi bilan qayta baholanadi, bu esa banklar uchun qat'iy xavfsizlik kafolatini beradi.

Shuningdek, banklar svop bitimlaridan ham foydalanadilar. Bunday kelishuvda ikki tomon kelajakdagi valyuta yoki foiz stavkalari bo'yicha pul oqimlarini almashadi. Bu vosita uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirishda, ayniqsa xorijiy investitsiyalar yoki kreditlar bilan ishlashda muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchi derivativ vosita bu – opsionlardir. Opsion bankka valyutani ma'lum kursda sotib olish yoki sotish huquqini beradi, ammo bu majburiyat emas.

Bu jihatidan u banklarga maksimal darajada moslashuvchanlikni taqdim etadi. Opsionlar odatda xavfni cheklash bilan birga, bozor foydasidan foydalanish imkonini ham beradi.

“Kapitalbank” ATB misolida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston bank tizimi derivativ vositalardan foydalanish zaruriyatini tobora chuqurroq his etmoqda. Biroq amalda bir qator jiddiy muammolar mavjud. Birinchi navbatda, derivativlar bo‘yicha ichki moliyaviy bozor hali to‘liq shakllanmagan, bu esa bunday instrumentlarning banklararo savdosini cheklamoqda.

Shuningdek, bozor infratuzilmasining zaifligi banklar o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bitim tuzishni murakkablashtiradi.

Ikkinchi muammo – kadrlar salohiyatining pastligi. Bank mutaxassislari orasida derivativ vositalar, ularning strukturasi va risklarni hedjirlash imkoniyatlari haqida yetarli bilimga ega bo‘lganlar soni juda kam. Bu esa banklarning ehtiyotkorlik bilan yondashuviga va derivativlarni amalda keng qo‘llay olmasligiga sabab bo‘lmoqda.

Uchinchi jihat – mavjud yuridik bazaning takomillashmaganligidir. Derivativ vositalarni yuritish, hisobga olish, huquqiy kuchga ega qilish bo‘yicha aniq yo‘riqnomalar va normativ hujjatlar yetarli emas. Bu esa tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi idoralar faoliyatida ham noaniqliklar keltirib chiqaradi.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish va derivativ vositalardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun bir nechta tizimli takliflar mavjud. Eng avvalo, bank mutaxassislari uchun derivativ instrumentlar bo‘yicha maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish muhim. Bu orqali bank ichki xodimlarining bilim va ko‘nikmalari oshirilib, xavfsiz va professional hedjing strategiyalarini joriy etish mumkin bo‘ladi.

Ikkinchi taklif – Markaziy bank tomonidan derivativlar bo‘yicha alohida normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqish va joriy etishdir. Bu esa banklar faoliyatida shaffoflik, ishonchlilik va huquqiy aniqlikni ta‘minlaydi. Uchinchi yo‘nalish – tijorat banklari o‘rtasida derivativ savdolarini amalga oshirish imkonini beruvchi elektron platformalarni joriy qilishdir.

Shuningdek, valyuta risklarini baholash va stress-test qilish bo‘yicha avtomatlashtirilgan tizimlarni ishlab chiqish va joriy etish zarur. Bu banklarga real vaqt rejimida risklarni monitoring qilish va operativ qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Va nihoyat, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish, texnik ko‘mak olish va tajriba almashish asosida derivativ bozorini rivojlantirish bo‘yicha milliy strategiya ishlab chiqish lozim.

Xulosa. Valyuta risklari tijorat banklari moliyaviy barqarorligiga tahdid soluvchi asosiy omillardan biridir. Derivativ moliyaviy instrumentlar esa ushbu risklarni kamaytirishning eng samarali vositalaridandir. “Kapitalbank” ATB misolida shuni ko‘rish mumkinki, forward va swap kabi shartnomalardan foydalanish bankning valyuta xavflarini muvozanatlashtirish imkonini bermiqda. Biroq tizimli yondashuv, malakali kadrlar va rivojlangan infratuzilmasiz derivativlar bank amaliyotida to‘liq samara bera olmaydi. Shu sababli O‘zbekiston bank tizimida bu vositalarni keng joriy etish va ularni tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Xusanov B.B. (2022). Tijorat banklarida risklarni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari. O‘zbekiston moliyaviy jurnali, №3, 45–52-betlar.

2. Rakhimova D.S. (2023). Valyuta xavflarini kamaytirishda derivativ instrumentlarning o'ri. Bank ishi va audit, №2, 33–39-betlar.
3. Obidov A.M. (2021). Derivativ vositalar va ularning bank risklariga ta'siri. TDIU Ilmiy axboroti, №4, 22–30-betlar.
4. Иванов С.Н. (2019). Использование производных финансовых инструментов в управлении валютными рисками банков. Финансовая аналитика, №6, С. 40–47.
5. Попова Т.В. (2021). Современные инструменты хеджирования валютных рисков в коммерческих банках. Банковское дело, №8, С. 55–63.
6. Хуснутдинова Д.Р. (2023). Производные инструменты и их роль в управлении финансовыми рисками. Экономика и управление, №2, С. 14–22.
7. Chen L. (2021). The effectiveness of FX derivatives in hedging bank currency exposures: Evidence from Chinese banks. Asian Finance Journal, Vol. 33(2), pp. 88–97.
8. Nakamura T. (2020). Derivatives usage in Japanese commercial banks: Trends and implications. Journal of Asian Banking, Vol. 12(3), pp. 100–112.
9. Lee J.H. (2019). Foreign exchange risk management in South Korean financial institutions. Korean Economic Review, Vol. 44(1), pp. 41–53.
10. Müller S. (2022). Currency risk hedging with derivatives: Empirical insights from European banking sector. European Financial Review, Vol. 58(4), pp. 125–137.
11. Schmidt A. (2020). Risk governance and FX derivatives in German banks. Journal of International Finance & Economics, Vol. 18(2), pp. 77–90.
12. Smith R.J. (2020). Currency Derivatives and Hedging Strategies in U.S. Commercial Banks. Journal of Financial Strategy, Vol. 27(1), pp. 50–64.
13. Walker T. (2023). Stress testing and derivatives in U.S. bank risk management. American Banking Review, Vol. 45(2), pp. 102–117.